

Crux sola est nostra theologia

Isus iz Nazareta u reformacijskoj teologiji Martina Luthera

Lidija Matošević*
lidija.matosевич@tfmvi.hr

UDK: 232:284.1 Luther, M.
284.1 Luther, M.
Pregledni članak / Review
Primljeno: 23. rujna 2013.
Prihvaćeno: 7. veljače 2014.

Članak odgovara na pitanje o značenju konkretne povijesne osobe Isusa iz Nazareta u teološkom opusu Martina Luthera. Polazi se od problematike Lutherovih mladenačkih duhovnih previranja te ih se sagledava u kontekstu Lutherova osobnog duhovnog puta te u širem kontekstu duhovnih previranja karakterističnih za Lutherovu epohu. U obzir se uzimaju okolnosti specifične za Lutherovu biografiju te njegovu duhovnu formaciju kao i šire odrednice kasnosrednjovjekovne religioznosti te povijesti Crkve i društva bitne za genezu Lutherova duhovnog profila. U tom se smislu osvrće na Lutherove autobiografske zapise, na *ars moriendi*, pokret mistike patnje te pokret *devotio moderna*. Nastoji se uočiti specifičnost Lutherova odgovora na egzistencijalna pitanja s kojima je bio suočen, kako on osobno tako i njegovi suvremenici. Pažnja se pridaje problematiki vezanoj uz indulgencije te Lutherovu sukobu s crkvenim autoritetima koji je započeo u kontekstu Lutherova bavljenja problematikom indulgencija.

U članku se upozorava i na neprimjerenost pridavanja centralne uloge sporu oko indulgencija u genezi Lutherove reformacijske misli te se pokazuje kako je Luther preko kritike prakse indulgencija ubrzo zašao u delekosežnji spor s tadašnjim crkvenim autoritetima. Ovaj je spor, koji je kritiku indulgencija ubrzo ostavio po strani, vodio artikulaciji ključne teme za razumijevanje kako Lutherove teologije tako i teologije reformacije uopće: teologije križa. Lutherovu teologiju križa kvalificira se kao onu koja polazi od objave Boga u konkretnom patećem čovjeku Isusu iz Nazareta, a time od toga da se spasenje događa upravo u konkretnoj stvarnosti. Kao takva Lutherova je teologija križa shvaćena kao kritika neautentičnih pristupa stvarnosti čija je bit u konačnici bijeg iz stvarnosti te odvrćanje lica od situacije čovjeka patnika. Lutherovu teologiju križa promatra se u njezinu kontinuitetu s pokretima u povijesti Crkve koji su naglašavali konstitutivnost za kršćansku vjeru konkretne povijesne osobe Isusa Nazarećanina te njegova cjelokupnog puta prema križu.

* Dr. sc. Lidija Matošević, docentica na Teološkom fakultetu Matija Vlačić Ilirik u Zagrebu, Radićeva 34, 10000 Zagreb.

Povrh toga, iznose se novi elementi koje je u dotadašnju tradiciju teologije križa unio upravo Luther, nastojeći, u stanovitom smislu dosljednije nego pojedini pokreti u povijesti Crkve koji su mu prethodili te na koje se nadovezivao, teologiju križa primijeniti na sva područja teologije i crkvenog života. Lutherova teologija križa pritom se predstavlja kao kritika Lutheru suvremene teologije Rimske crkve i to utoliko ukoliko ova autoritetu patećeg čovjeka Isusa iz Nazareta kao istovrijedan postavlja autoritet Crkve odnosno njezine hijerarhije. Jednako tako, Lutherova teologija križa predstavljena je i kao kritika budućeg razvoja protestantske teologije i pobožnosti, kakav se primjerice dogodio u okviru protestantskog biblicizma.

U zaključnom dijelu članka kratko se ukazuje na potencijal teologije križa koji u samom Lutherovu opusu nije došao do izražaja. Riječ je o mogućnosti da se teologija križa profilira kao sustavna kritika neautentičnih pristupa stvarnosti te time svake vrste podjarmljivanja čovjeka ignoriranjem njegove stvarne situacije, a čiji domet daleko nadilazi okvire kritike Lutheru suvremene teologije i Crkve.

Ključne riječi: Martin Luther, teologija križa, povijesna osoba Isusa iz Nazareta, kristološki naslovi, indulgencije, opravdanje, teologija reformacije.

Uvod

Lutherova mladenačka duhovna previranja

»Poznajem (...) čovjeka (...) koji me uvjeravao kako je često podnosio takve muke; trajale su, doduše, vrlo kratko, ali bile su tako teške da bi ga, kada bi dostigle najviši stupanj ili trajale samo pola sata, ma samo desetinu sata, zacijelo sasvim uništile te bi mu se cijelo tijelo pretvorilo u pepeo. Tu se Bog pokazuje strašno gnjevnim, a s njime i cijeli stvoreni svijet. Tu nema bijega, nema utjehe, niti unutra niti vani, već sve postaje tužiteljem. Tada u suzama izgovaramo ovaj stih: 'Odbačen sam od pogleda tvoga' (Ps 31, 23). U tom trenutku ne usuđujemo se niti reći: 'Gospodine, ne kažnjavaj me u svojoj jarosti' (Ps 6, 2). U tom trenutku duša ne može vjerovati (...) da bi ikada mogla biti otkupljena; jedino vjeruje da još ne osjeća čitavu kaznu. Ona (kazna) je, međutim, vječita i ona (duša) je ne može niti smatrati privremenom. Preostaje samo puka žudnja za pomoći i potresni jecaji. (...) Tu je duša naširoko raspeta s Kristom, tako da joj se istodobno mogu prebrojati sve kosti, i u njoj ne postoji nijedan kutak koji nije ispunjen najgorčom gorčinom, užasom, drhtajima i tugom. (...) Pa ako se svaka paklenska muka, odnosno onaj neizdrživi užas protiv kojega nema utjehe, nameće živima, onda se pogotovo čini da je kazna za duše u čistilištu ista takva, samo trajna. A ona unutrašnja vatra daleko je strašnija od izvanjske. Ako netko u to ne vjeruje nećemo se svađati.«¹

¹ Martin LUTHER, *Weimarer Ausgabe*, Graz, Metzger Verlag, 1883.-2001., 1, 557, 33-558, 15 (dalje: WA), prema: Bernhard LOHSE (ur.), *Martin Luther. Život i djelo*, prev. Marina Miladi-

Ovim riječima Luther opisuje svoje mladenačko iskustvo straha, bezizlaznosti te jeze zbog slutnje da ono može postati samo gorim – iskustvo pakla koje doživljava već ovdje i sada. U prošlosti su se stoljećima psihijatri trsili odgovoriti na pitanje o tome što je Lutherovu egzistenciju činilo toliko tjeskobnom. Jedni su tvrdili da je Luther patio od neuroze straha zbog strogoga roditeljskog odgoja te kompleksa oca. Drugi su zapažali sklonost depresiji, a treći pak upadljiva odstupanja od normalnoga po pitanju duljine vremena koje prosječnom čovjeku treba za pronalazak vlastita identiteta. Četvrti su u Lutheru prepoznali znakove psihoze koja se poput niti provlači do kraja njegova života. Nešto blaži pri procjeni ozbiljnosti Lutherova stanja bili su oni koji su ove muke pripisivali naprosto loše zatomljenim traumatskim iskustvima, poput onoga kada je Luther kao mladić upao u oluju u kojoj je umalo poginuo.²

Sigurno je dvoje. Prvo, nemoguće je sa sigurnošću utvrditi zbog čega je netko tko je živio prije pet stotina godina svoju egzistenciju doživljavao tjeskobnom. Drugo, iskustvo straha i tjeskobe zbog predosjećaja da bi sve moglo postati samo gorim bilo je krajem srednjega vijeka iskustvo mnogobrojnih pojedinaca – gotovo pa iskustvo epohe. Na to ukazuje Lutheru suvremena dušobrižnička praksa u kojoj je važno mjesto zauzimala čuvena *ars moriendi* koja je bila usredotočena na pružanje utjehe i ohrabrenja pojedincu suočenu s bolnim preispitivanjem o tome pripada li on onima koji su predodređeni za spas te ga očekuje olakšanje i izlaz, ili pak onima čiji će se cijeli životni napor, muka i odricanje pokazati – na nekom Posljednjem sudu na kojemu nema više nikakva zavaravanja – nedostatnim, bezvrijednim i besmislenim.³

Stoga pažljiviji uvid u Lutherovu epohu na dopušta da se Luthera ni po naravi ni po intenzitetu previranja bitno izdvoji od njegovih suvremenika, iako Lutherovi autobiografski zapisi povremeno ukazuju na pojačani intenzitet ovakvih previranja. Ono što je kod Luthera vrijedno pažnje i dijelom drukčije, a time ću se baviti u ovome članku, jest njegov odgovor na neizvjesnost, patnju i strah ljudi njegove epohe. Pri izlaganju Lutherova specifičnog odgovora na pitanja s kojima su bili suočeni njegovi suvremenici nastojat ću uzeti u obzir relevantne biografske oslonce iz Lutherova života te njegove duhovne formacije, relevantne činjenice iz onovremene povijesti Crkve, religije i društva kao i teološku artikulaciju koju ova egzistencijalna problematika Luthera i njegovih suvremenika, a donekle i univerzalna ljudska problematika, dobiva u Lutherovu teološkom opusu – u skladu s Lutherovim generalnim uvjerenjem da je teologija u isto vrijeme i način egzistencije i obrnuto, da je način egzistencije ujedno i svojevrsna teologija.⁴

nov, Zagreb, Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik, 2006, 32-33.

² O psihijatrijskoj procjeni Lutherove osobnosti vidi u: Lohse, *Martin Luther...*, 33 i dalje te 183 i dalje.

³ O *ars moriendi* kao i o njezinu utjecaju na reformacijsku, odnosno Lutherovu teologiju vidi: *isto*, 89.

⁴ O tome opširnije u nastavku.

Indulgencije i njihovo značenje

Luther je o svojim mukama progovorio u zaključnom dijelu spisa *Resolutiones disputationum de indulgentiarum virtute* koji je nastao u zimi 1517./18. godine, a koji se bavi problematikom indulgencija. Sama ta činjenica obvezuje da se – pri odgovaranju na pitanje po čemu je Lutherov odgovor na muke ljudi njegova vremena vrijedan pažnje i eventualno drukčiji – treba prisjetiti toga što su bile indulgencije.

Indulgencija ili oproštajnica (od latinske riječi *indulgere* koja znači *biti blag, obziran, popustljiv*) nastala je u okviru pokorničke prakse. Prema učenju srednjovjekovne Crkve, onaj tko sagriješi te tako – prema temeljnom novozavjetnom izričaju za grijeh, a to je »promašaj puta« – na ovaj ili onaj način promaši svoje ljudsko određenje, trebao se pokajati te ispovjediti grijehe. Nakon toga svećenik mu naviješta otpust grijeha. No, muke čovjeka koji je na neki već način promašio, time ne prestaju. Nakon otpusta slijedio je proces ispaštanja poznat kao pokora ili zadovoljština. U osnovi ovog shvaćanja bila je predodžba o tome da grijeh, osim krivnje, povlači za sobom i kaznu. Ovu je pak, kako bi sve iznova došlo na mjesto, pojedinac trebao ispaštati kako na ovome svijetu tako i u čistilištu. Kazna ili zadovoljština mogla je pritom zadobiti neslućene razmjere. To se osobito odnosilo na dio ispaštanja u čistilištu. Tako se u shvaćanjima kasnosrednjovjekovnog čovjeka predodžba o zadovoljštini nerijetko izjednačavala s predodžbom o mukama koje nikada neće prestati, nego će se, slično kao u Lutherovu autobiografskom zapisu, samo uvećavati te postajati gorima.

Dakako da je životna perspektiva u kojoj se tako lako ne nazire kraj bezdanu ispaštanja i dezorijentiranosti – pri čemu izgleda da se dugovi koje pojedinac poradi poravnanja nastale situacije treba platiti, umjesto da se otplatom smanjuju, oni se, slično nekim situacijama u suvremenom bankarskom sustavu, uvećavaju i tako samo još više gomilaju – vapila i za nekim sustavom olakšica. Ovaj je imao vrlo jasnu i jednostavnu funkciju: nepodnošljivo učiniti podnošljivim. U Lutherovo su vrijeme u ovoj zadaći, barem donekle, učinkoviti bili oprosti. Oprosti su se pojavili nekoliko stoljeća prije, a njihovu je pojavu pratio razvitak ideje o »crkvenom blagu«. Ovo se blago sastojalo od »suviška« zasluga Krista i svetaca, dok je Crkva, koja ovim blagom upravlja, mogla iz njega crpsti te tako vjernicima, uz određenu financijsku naknadu, udjeljivati oprost od ispaštanja. Oproštajnica ili indulgencija potvrđivala je kupnju ovakvog oprosta te opisivala kupnjom zadobivenu olakšicu. Vjerovalo se da ovako pribavljeni oprosti mogu osloboditi ne samo od ispaštanja na ovoj zemlji, nego i od sasvim nepredvidivih patnji koje pojedinca ili umrle članove njegove obitelji tek očekuju u čistilištu. Osim kao prigoda vjernicima da se donekle zaštite ili barem steknu osjećaj da su zaštićeni od prijetnji i neizvjesnosti čistilišta ili Posljednjeg suda, prodaja oproštajnica imala je iznimno važno financijsko značenje. U vrijeme kada još nije bilo banaka koje su mogle pokriti sve veću potrebu za kapitalom,

prodaja indulgencija bila je ne samo izvor prihoda za kuriju, nego je funkcionirala i kao mehanizam pokretanja i financiranja ekonomskih projekata onoga doba.⁵ Izgleda da je elementarna ljudska potreba za izvjesnošću da će na koncu sve dobro završiti te da će, kako pojedinac tako i oni do kojih mu je stalo na koncu ipak biti spašeni, išla ruku pod ruku s ekonomskim potrebama kurije, a – budući da je prodaja indulgencija bila pokretač onovremenih ekonomskih projekata – djelimice i s ekonomskim razvojem u cjelini.

Lutherova kritika indulgencija: ulazak na mala i sporedna vrata u reformacijsku teologiju

U literaturi koja se bavi genezom Lutherova reformatorskog profila kao i genezom reformacije, spor oko indulgencija zauzima srazmjerno mnogo mjesta. Osobito to vrijedi za protestantsku literaturu manje znanstvenog tipa, a posebice pak za onu polemičkoga. U ovim je prikazima trgovina indulgencijama nerijetko prikazana kao izopačena praksa, motivirana interesom kurije za uvećanjem svoje ideološke i financijske snage. Ponekad se prodaja indulgencija sasvim neutemeljeno tumači i u smislu da je ondašnja Crkva prodavala ne samo oprost od zadovoljštine, nego i sam otpust grijeha koji je pridržan jedino Bogu. Pritom je Luther uzdignut u lik heroja koji se ovim zloporabama suprotstavio i tako barem dio kršćanskog svijeta izbavio od toga da bude žrtvom velike obmane.⁶ Donekle je to i točno. U prilog tomu svjedoči i činjenica o tome da citirani spis *Resolutiones disputationum de indulgentiarum virtute*,⁷ koji često u prikazima Lutherove teologije smatraju i Lutherovim prvim reformacijskim spisom u pravom smislu te riječi,⁸ sadrži oštru kritiku prakse oprosta. Također, navodi se i to da je spor oko oprosta i inače prvi veliki spor između Lutera i Rimske crkve.⁹ Točno je svakako i to da se kupnja oprostajnice u svijesti običnih vjernika – barem ako je suditi prema onome kako ju je, gotovo slično suvremenim akcijskim prodajama pojedinih proizvoda, u Lutherovom okrugu prezentirao povjerenik za oproste Johannes Tetzel – mogla poistovjetiti i s kupnjom samog oprostjenja grijeha.¹⁰ Pritom, međutim, ne treba zaboraviti da je prodaja

⁵ Vidi npr. u: Lohse, *Martin Luther...*, 45.

⁶ Opsežan pregled povijesti tumačenja Lutera, odnosno povijesti slike o Lutheru od početka reformacijskog pokreta te sve do danas, uključujući i prikaz jednostranih i izrazito problematičnih gledišta vidi: *isto*, 143 i dalje.

⁷ Vidi bilješku br. 1.

⁸ Naime, premda za spis koji je označio početak reformacijskog gibanja slovi Lutherovih čuvenih *Devedeset pet teza* (1517.), ideje iz *Devedeset pet teza* tek su u *Rezolucijama* doista precizno iznesene i obrazložene. Time je ovaj spis nagovijestio pravac kojim će krenuti reformacija; o tome u: Bernhard LOHSE, *Luthers Theologie in ihrer historischen Entwicklung und in ihrem systematischen Zusammenhang*, Goettingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1995, 121-122.

⁹ Usp. Lohse, *Martin Luther...*, 44, 98.

¹⁰ Usp. Lohse, *Luthers Theologie...*, 116.

indulgencija bila i jedan od mogućih pokušaja da se ublaži nemir, neizvjesnost i upitnost koja je dana s ljudskim postojanjem. Još je jedan razlog zbog kojega se u situaciji prodaje indulgencija u Lutherovo vrijeme zatekla upravo Crkva bio među ostalim i taj što je ona u to vrijeme i inače bila važan i zapravo nezamjenjiv društveni čimbenik. Drugim riječima, da Crkva nije kao sredstvo za ublažavanje nemira koji prati čovjekovo bivanje uvela indulgenciju, vjerojatno bi to, na isti ili sličan način, pokušao učiniti netko drugi.¹¹

Upravo stoga prodaja indulgencija ne bi trebala trajno ostati u fokusu razmišljanja o bitnim odrednicama Lutherove i reformacijske teologije.¹² Tim više što – premda je Luther odlučno kritizirao ovu praksu od koje se kasnije dijelom distancirala i sama Rimska crkva – u fokusu Lutherova teološkog opusa u cjelini ne stoji kritika prodaje indulgencija,¹³ nego kritika ideje o tome da, osim milostivoga Boga, postoji itko ili išta što bi čovjeku moglo pružiti istinsku utjehu i pomoć protiv osjećaja praznine postojanja, beznađa i ponora ništavila s kojim je suočen. Luther je izgleda bio pojedinac kojega se naprosto nije dalo lako uvjeriti u kakav-takav povoljan ishod svega. Njegov teološki i životni moto mogao bi se stoga sažeti na sljedeći način: dokle god ne nađem milostivoga Boga i od njega samoga ne čujem odgovor koji opravdava moje postojanje, moju prošlost, sadašnjost i budućnost, ne samo nikakav povoljno nabavljeni oprost, nego uopće nikakvo ublažavajuće sredstvo koje god vrste i podrijetla, od kako god uglednog proizvođača, neće me moći uspokojiti. Nakon pet stotina godina zacijelo je teško reći što je nakon ove odluke točno uslijedilo. Iz Lutherovih navedenih autobiografskih zapisa proizlazi da je to značilo izložiti se mucu, krizi, stanju duše u kojemu čovjek misli da mu se čak i kosti raspadaju. No, ukoliko mu je za vjerovati, Luther je za svoju odluku o tome da ustraje u apstinenciji od nabavke bilo kakvog proizvoda za ublažavanje ljudskih muka, bio nagrađen. Kao što iznosi u jednom svome svjedočanstvu pri koncu života, bio je »nanovorođen«, a pred njim kao da su se otvorila vrata samoga raja.¹⁴ Susreo je milostivoga Boga, dakako, kao što uvijek biva, na sasvim osoban način te od njega primio, ne na nekoj povoljnoj akciji kupljeno, nego ono istinsko opravdanje života – opravdanje koje je svoju preciznu razradbu dobilo u čuvenom reformacijskom nauku o *opravdanju po vjeri*.¹⁵ Vjerojatno ne bi bilo nimalo pretjerano reći da je ono što

¹¹ Usp. *isto*, 44-45. Kada je riječ o sporu o indulgencijama navodim Lohsea, budući da je riječ o novijem istraživaču Lutherove teologije koji u svom radu uvelike objedinjuje i prezentira rezultate dotadašnjih istraživanja o Lutheru, nudeći pritom i popise bibliografije po pojedinim temama Lutherove teologije. Opsežniju bibliografiju o Lutherovu sporu oko indulgencija vidi u: *isto*, 186.

¹² O značaju indulgencija te posebice o njihovoj ulozi u genezi reformacije vidi u: Raymund KOTTJE, Bernd MÖLLER, *Ekumenska povijest crkve 2*, Zagreb, Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik, 2008, 247 i dalje.

¹³ Tako u Lutherovim spisima već počevši od 1518. godine pitanje o indulgencijama ili posve iščezava ili zauzima relativno sporedno mjesto (usp. Lohse, *Luthers Theologie...*, 122-123).

¹⁴ Usp. WA, 54, 186, 16-20.

¹⁵ O značenju potrage za milostivim Bogom te o opravdanju po vjeri u teologiji Martina Luthera

je Luther pokrenuo – a to je, slagali se ili ne s pojedinim njegovim stavovima i postupcima, reforma Crkve i društva – započelo, a na stanovit se način već i bilo dogodilo u Lutherovoj ćeliji, u tijeku apstinencijske krize koju je bio izdržao.

Teologija križa: ključna tema za razumijevanje Lutherove teologije te teologije reformacije

Lutherovo iskustvo milostivoga Boga kao i gibanje što ga je Luther pokrenuo svoje je bitne teološke obrise dobilo u njegovoj čuvenoj teologiji križa – *theologia crucis*. Teologija križa o kojoj Luther po prvi puta progovara 1518. u Heidelberškoj disputaciji¹⁶ označava teološki stil te istovremeno i način egzistencije koji znači: ne bježati iz ljudske stvarnosti ma kakva ona bila niti je pokušavati lažno uljepšavati okretanjem pogleda od neizvjesnosti i upitnosti koja je s njome dana. Naprotiv, usuditi se stvari nazivati pravim imenima te izdržati ne pristajući ni na kakvo ublažavajuće sredstvo te ni na kakav oblik lažne sigurnosti, dokle god čovjek od samoga milostivoga Boga ne čuje odrješujuću poruku koja opravdava te razrješuje ljudsko postojanje u svim njegovim dimenzijama. U istome spisu Luther teologiji križa suprotstavlja teologiju slave – *theologia gloriae*. Pritom je opisuje kao teološki stil, a u konačnici i način egzistencije koji stvari ne želi nazivati pravim imenima, nego nastoji po svaku cijenu uljepšati ljudsku situaciju i to tako da okreće glavu od patnje, neizvjesnosti i upitnosti koje prate čovjekovo postojanje, nudeći čovjeku različita nazovirješenja i bjegeve: bilo da se radi o bijegu u rad ili pak u svijet samodokazivanja i zasluga, kakav, prema Lutheru, može biti i teološka spekulacija; bilo da je riječ o nečemu tako jednostavnome i masovno dostupnome kao što je u Lutherovo vrijeme bila, primjerice, kupnja indulgencije.

Pri svemu ovome važno je imati na umu činjenicu da milostivi Bog Lutherove teologije križa ima konkretno lice. To nije Bog do kojega se naprosto došlo metodom spekulacije, tehnikom meditacije ili Bog kojega se susrelo u nekom uzvišenom religijskom iskustvu. Iako ne isključuje i vrijednost ovakvih teoloških te duhovno-religijskih iskustava, kada Luther govori o milostivom Bogu teologije križa, onda je tu ponajprije riječ o Bogu koji se – ne ignorirajući upitnost, tjeskobu i neizvjesnost čovjekova postojanja – u patećem čovjeku Isusu iz Nazareta nastanio zajedno s patećim čovjekom u samoj njegovoj stvarnosti: u upitnosti i patnji ljudske egzistencije. Upravo iz te, istovremeno Božje i ljudske

vidi u: Raymnud KOTTJE – Bernd MOELLER, *Ekumenska povijest crkve 2*, 247 i dalje; također u: Lohse, *Martin Luther...*, 46-47, te opširnije u: Lohse, *Luthers Theologie...*, 104 i dalje te 274 i dalje. Vrlo opsežno o genezi ovog pitanja kod klasika za Lutherovu teologiju: Hans Joachim IWAND, *Rechtfertigungslehre und Christusglaube. Eine Untersuchung zur Systematik der Rechtfertigungslehre Luthers in ihren Anfängen*, München, Chr. Kaiser Verlag, 1966.

¹⁶ Latinski tekst Heidelberške disputacije u: WA, 1, 350-374.

konkretne patnje, objavio mu se svojom oslobađajućom porukom. Ova je pak poruka na poseban način zasjala u uskrsnuću konkretnog čovjeka Isusa. Luther će tako u svome teološkom opusu opetovano podsjećati na to da spoznati milostivog Boga te iskusiti njegovo spasenje ne znači u konačnici ništa drugo doli prepoznati ga u konkretnoj stvarnosti: u pravom čovjektivu konkretne povijesne osobe Isusa iz Nazareta u kojemu se milostivi Bog objavljuje patećem čovjeku¹⁷ i to kao u onome koji ima vlast otvoriti riznicu blaga, štoviše koji zapravo sam jest istinsko blago o kojemu je govorila srednjovjekovna Crkva.¹⁸

Drugim riječima rečeno, samo Bog koji progovara iz stvarnosti ljudske patnje ima moć čovjeku podariti budućnost, opravdanje i spas. Jednako tako, samo čovjek koji ne pokušava pobjeći od stvarnosti, pa bila to i stvarnost patnje može postati kako dionikom spoznaje toga pravoga Boga tako i dionikom spasenja koje Bog daje. Upravo stoga što je time spoznaja Boga kod Luthera shvaćena ne kao neka teoretska »stvar«, već kao »stvar« cjelokupne egzistencije¹⁹ Luther i može reći da će onaj tko – odajući se bilo kojoj vrsti bijega od stvarnosti te bijega od vlastite patnje – traga za milostivim Bogom bilo gdje drugdje doli u konkretnoj povijesnoj osobi Isusa iz Nazareta te u njegovom cjelokupnom životnom putu prema križu, naći umjesto Boga neki produkt vlastita umišljaja ili projekciju vlastitih želja. A u konačnici – tako je govorio Luther u skladu sa svojom poznatom oštrinom pri izražavanju – samoga vraga.²⁰ To je osnovni smisao Lutherove izreke: *Crux sola est nostra theologia*.²¹

Teologija križa: kritika Lutheru suvremene teologije i Crkve

Pozivanje na konkretnu povijesnu osobu, Isusa Nazarećanina, po kojemu se jedinomu u ovoj našoj stvarnosti otvara kako spoznaja Boga tako i spasenje, konstitutivno je za kršćansku vjeru od samih početaka. Kao što to spretno formulira suvremeni protestantski teolog Pannenberg, »na to da vjera u Boga pripada zajedno s vjerom u Isusa, da se može istinski steći tek u vjeri u Isusa,

¹⁷ Usp. WA, 9, 17, 1-19; 46, 669, 19; 672, 25; 673, 8.

¹⁸ Usp. WA, 2, 13, 12f.

¹⁹ Usp. Paul ALTHAUS, *Die Theologie Martin Luthers*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, 1983, 36.

²⁰ Usp. WA, 5, 176, 32-33.

²¹ Usp. WA, 19, 206, 32; 207, 3. O značenju *theologia crucis* i *theologia gloriae* u Lutherovu opusu vidi u: Lohse, *Martin Luther...*, 46-47; opširnije u: Lohse, *Luthers Theologie...*, 48 i dalje; također u: Althaus, *Die Theologie Martin Luthers*, 34 i dalje. Vrlo detaljno o Lutherovoj teologiji križa vidi kod klasika za ovu temu koji je ujedno i pokrenuo opsežnu diskusiju o Lutherovoj teologiji križa: Walter von LOEWENICH, *Luthers Theologia Crucis*, München, Kaiser, 1929. Također u: Hans Joachim IWAND, *Theologia crucis*, u: Hans Joachim IWAND, *Vorträge und Aufsätze*, München, Gollwitzer, 1966, 381-389. O novijoj diskusiji na temu vidi u: Hubertus BLAUMEISTER, *Martin Luthers Kreuzestheologie. Schlüssel zu seiner Deutung von Mensch und Wirklichkeit*, Paderborn, Bonifatius Verlag, 1995.

to je bilo shvaćanje kršćana od početaka kršćanske povijesti«. ²² Razlog je tomu što »uzvišeni Gospodin praktičanske vjere nije nitko drugi nego ta povijesna osoba«. ²³ Upravo stoga su, »praktičanska poruka i novozavjetni spisi uvijek iznova upućivali na tu povijesnu osobu«, ²⁴ podsjećajući posve svjesno na detalje njegova zemaljskog puta. U tom je smislu zanimljivo, kao što podsjeća Panneberg, da je i pripovijest o djevičanskom rođenju iz Matejeva i Lukina evanđelja bila za Crkvu prvih stoljeća

»upravo znak Isusove istinske ljudskosti, suprotno nego kod gnostika koji nisu željeli prihvatiti istinski ljudsko rođenje iskupitelja te se za njih Sin Božji ili kretao među ljudima u samo prividnom obliku ili su ga zamišljali kao samo prividno povezanog s čovjekom«. ²⁵

Poruka o Isusu Nazarećaninu, konkretnoj povijesnoj osobi po kojoj se u našoj stvarnosti otvara kako spoznaja Boga tako i spasenje, smisao je i praktičanskih kristoloških naslova koje Novi zavjet pridaje čovjeku Isusu hoteći opisati njegovo objaviteljsko i spasiteljsko značenje koje je na osobit način zasluzilo po uskrsnuću tog konkretnog čovjeka. Među tim naslovima su Krist (riječ koja znači *pomazanik*, a koja je ubrzo postala dijelom imena Isus Krist), Gospodin, Sin Božji, Spasitelj, Otkupitelj. Pridavajući čovjeku Isusu ove naslove koje je preuzelo uglavnom iz židovstva, praktičanstvo je htjelo reći da je ono upravo u konkretnom čovjeku Isusu prepoznalo samu Božju zbilju od koje život potječe, dobiva smisao, postaje cjelina te biva spašen. Na konstitutivnost povijesnog Isusa za kršćansku vjeru, na ovaj su ili onaj način upozoravali različiti pokreti tijekom povijesti kršćanstva. Ti su pokreti kritizirali pojedine sustave dogmatske ili teološko-pastoralne nadgradnje koje je kršćanstvo stvaralo tijekom svoje povijesti, a koji su – apstrahirajući od stvarnosti Isusova konkretnog čovjštva, a time i od ljudske stvarnosti uopće te navještaj o ovom konkretnom čovjeku patniku zamjenjujući, primjerice, posve dogmatskom slikom Krista – Isusov spasenjski lik prije zaklanjali, no što su na njega ukazivali.

U vrijeme koje je neposredno prethodilo reformaciji, među ovim su se pokretima isticali husitski pokret, a osobito pokret mistike patnje te pokret *devotio moderna*. Njegovanje pobožnosti usmjerene na Isusa kao jedinoga koji može odgovoriti na posljednja pitanja o ljudskom određenju u svim njegovim dimenzijama osobito je bilo važno kod ova dva potonja pokreta. ²⁶ Poznato je da je i Luther tijekom svoje duhovne formacije bio povezan s ovim pokretima. Utoliko je korektno reći da Lutherova teologija križa nije njegova izvorna ideja. ²⁷ Ipak, Lutherova je artikulacija teologije križa zaslužna za pomake kakvi se

²² Wolfhart PANNENBERG, *Apostolsko vjerovanje pred pitanjima današnjice*, Zagreb, Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik, 2005, 48.

²³ *Isto*, 50.

²⁴ *Isto*, 50.

²⁵ *Isto*, 70.

²⁶ Usp. Kottje – Möller, *nav. dj.*, 219-220.

²⁷ O značenju ovih pokreta za Luthera vidi u: Lohse, *Martin Luther...*, 23 i dalje te 30 i dalje; tako-

ni izbliza ne mogu povezati sa spomenutim pokretima. I to ne samo zbog toga, iako ni to nije zanemarivo, što su Lutherov nastup pratile povijesne okolnosti koje su povoljno utjecale na opstanak te širenje njegovih ideja, nego i stoga što je Luther krenuo putem dosljedne i jasne primjene teologije križa na sva područja teologije i crkvenog života.²⁸ Tako je teologija križa, u koju je Luther zakoračio putem spora oko indulgencija, a koje su u velikom zdanju kršćanske teologije bile zapravo samo jedna mala i relativno sporedna vrata, ubrzo vodila prema otvaranju niza drugih pitanja.

Predstavnici ondašnje teologije postali su vrlo brzo svjesni mogućega dometa Lutherova stava – a prema pojedinim prikazima Lutherove teologije postali su toga svjesni i prije Luthera samog – te su upravo stoga žurnim otvaranjem kanonskog procesa protiv Luthera i reagirali na Lutherovu kritiku oprostajnica,²⁹ čime su dijelom možda i ubrzali Lutherovo formiranje u reformatora.³⁰ I doista, stav da je Isus Nazarećanin – kao onaj u kojemu čovjek usred ove naše stvarnosti susreće Boga koji jedini ima ovlast čovjeku podariti opravdanje i spas te mu otvoriti budućnost – konstitutivan za kršćansku vjeru, ubrzo je vodio k pitanju o tome u kakvom odnosu prema autoritetu ovog patećeg čovjeka stoje, ili smiju stajati drugi autoriteti, kao što su primjerice papa, koncili, ukratko Crkva i njezina tradicija.³¹ Premda ni ovo pitanje nije bilo Lutherovo izvorno pitanje nego se kroz povijest teologije i prije provlačilo, preciznost kojom ga je artikulirao Luther – a koja je utjecala ne samo na povijest protestantizma, nego i na kršćanstvo u cjelini – ne može se mjeriti s vremenima prije Luthera.³²

Bilo bi neprimjereno reći da je Luther obezvrijedio autoritet Crkve. On je Crkvi priznavao važnu ulogu u prenošenju Isusova navještaja, u pisanju te kanonizaciji novozavjetnih tekstova kao i u tumačenju kršćanske poruke kroz povijest i u sadašnjosti. Utoliko ne bi bilo korektno u Lutherovu teologiju, bez obzira na njezine elemente koji svjedoče o neslaganju s pojedinim dijelovima učenja ondašnje Crkve, učitavati apriorno odbijanje stvarnosti i važnosti autoriteta Crkve te time Lutheru pripisati program koji zapravo i nije imao.³³ Ipak, za Luthera autoritet Crkve nije samopodrazumijevajući, poput nekog produžetka autoriteta Isusa Krista, već je u odnosu na ovaj autoritet drugotan. Kao takav može i smije biti doveden u pitanje i to u svim svojim dimenzijama: bilo

der u: Lohse, *Luthers Theologie...*, 42 i dalje.

²⁸ Usp. Althaus, *nav. dj.*, 38 i dalje.

²⁹ Usp. Lohse, *Martin Luther...*, 128-129, 138-139.

³⁰ Usp. Lohse, *Luthers Theologie...*, 40 i dalje.

³¹ Usp. Lohse, *Martin Luther...*, 46; opširan prikaz dinamike kojom Luther počevši od 1518., odnosno 1519. godine (tj. od vremena njegovih čuvenih disputacija s Cajetanom u Augsburgu 1518. te s Eckom u Leipzigu 1519.) uvodi pojedine od ovih tema vidi u: Lohse, *Luthers Theologie...*, 48 i dalje te 109-160.

³² Lohse, *Martin Luther...*, 120; više o problematici odnosa između originalnog te nadovezivanja na dotadašnje crkvene tradicije i pokrete u teologiji Martina Luthera vidi u: Lohse, *Luthers Theologie...*, 48 i dalje te 109 i dalje.

³³ Usp. Lohse, *Martin Luther...*, 133, 137-138.

da je riječ o autoritetu pape i crkvene hijerarhije, bilo da je riječ o autoritetu Crkve koja je kao cjelina predstavljena na koncilu.³⁴ Iz shvaćanja nadređenosti autoriteta konkretne povijesne osobe, patećeg čovjeka Isusa iz Nazareta svim drugim autoritetima pa i autoritetu Crkve, za koje je Luther vjerovao da mu je zajedničko s prvim stoljećima kršćanstva, proizašlo je, za reformacijsku teologiju specifično poimanje Svetoga pisma.

Ono je sažeto u reformacijskom geslu *sola scriptura*. Geslom *sola scriptura* reformacija poručuje da Sveto pismo – s obzirom na to da je u njemu predano svjedočanstvo očevidaca Božje objave koja svoj vrhunac ima u Isusu Kristu te njegovu putu prema križu – jest jedinstveno svjedočanstvo o Božjoj objavi te da se s tim svjedočanstvom ne može mjeriti niti jedan drugi govor Crkve. Stoga, prema reformacijskoj teologiji, u odnosu Pismo – Crkva prvenstvo pripada Pismu. Ono je kriterij, mjerilo, kanon na kojemu se mjeri vjernost govora i življenja Crkve patećem čovjeku Isusu iz Nazareta kao Onome u kojemu je jedinom u ovoj našoj stvarnosti – ukoliko čovjek umjesto Boga ne želi susresti vruga – moguće naći milostivoga Boga.³⁵ Sažeto bi se stoga moglo reći da je reformacija u osnovi podrazumijevala da kroz bespuća ljudskog postojanja postoji put do samoga milostivog Boga koji se usred naše stvarnosti objavio u Isusu Nazarećaninu, pri čemu Sveto pismo ima važnu ulogu. Pritom se čovjek na tom putu, premda ne treba odbaciti tradiciju Crkve, ne mora nužno u nju i zapletati. Naprotiv, smije je, koristeći se njezinim blagodatima, istovremeno odmjeravati na kanonu, Svetome pismu, te je i kritički prosuđivati.

Iako se Luther, a zatim teologija reformacije, ovime nadovezala na ranije tijekove u teologiji koji su također autoritet Svetoga pisma smatrali neupitnim i mjerodavnim,³⁶ preciznost kojom je reformacijsko načelo *sola scriptura* formuliralo odnos Svetog pisma i tradicije Crkve – kao takav koji podrazumijeva i mogućnost kritičkog preispitivanja nauka Crkve sve do pozivanja na Pismo protiv Crkve, budući da između Pisma i nauka Crkve ne postoji prestabilirana harmonija – jest korak dalje u odnosu na dotadašnju teološku artikulaciju ovog pitanja.³⁷

³⁴ Ove se ideje kod Luthera formiraju postupno, a na njihovo formiranje utječe činjenica da Luther sve češće dolazi do zaključka da se učenje i život crkvenih autoriteta značajno suprotstavlja onome što je živio i naučavao Isus iz Nazareta te da u tom smislu čak i ekumenski koncil može doći u zabludu. Ovo posljednje postalo mu je osobito uočljivo na primjeru Jana Husa kojega je bio osudio Koncil u Konstanci, iako su, prema Lutherovoj ocjeni, Husova gledišta bila u skladu s onim što je naučavalo Sveto pismo (vidi o tome u: Lohse, *Martin Luther...*, 120 i dalje te 136 i dalje; opširnije u: Lohse, *Luthers Theologie...*, 136-137, 141-142).

³⁵ O Lutherovu poimanju odnosa autoriteta Svetog pisma i autoriteta Crkve, odnosno o reformacijskom geslu *sola scriptura* vidi u: Lohse, *Martin Luther...*, 120 i dalje.

³⁶ Luther se u tom smislu i sam pozivao na svoje skolastičke učitelje koji su također Pismo pretpostavljali drugim crkvenim naucima. Vidi o tome u: Lohse, *Martin Luther...*, 120-121; opširnije u: Lohse, *Luthers Theologie...*, 40, 140, 204 i dalje.

³⁷ Usp. Lohse, *Luthers Theologie...*, 205. Opsežniji popis literature o eklezijologiji kod Luthera te o odnosu autoriteta Svetog pisma i autoriteta Crkve, uključujući i rimokatolička tumačenja problematike, vidi u: *isti*, 201, 202.

Teologija križa: konstitutivna te istovremeno ranjiva točka kršćanske teologije te kršćanske egzistencije uopće

Reformacijsko geslo *sola scriptura* zasigurno je htjelo biti u službi rasterećenja čovjeka – koji traga za milostivim Bogom, a time i za istinskim opravdanjem vlastite prošlosti, sadašnjosti i budućnosti – od svega onoga što je tijekom povijesti kršćanstva moglo u tom pogledu postati nepotrebnim ili zbunjujućim opterećenjem. Ipak, inzistirajući na tome da za ljudsku egzistenciju ne može u konačnici biti spasonosan nikakav sustav koji je stvorila Crkva kao ni bilo tko drugi, nego u osnovi samo milostivi Bog koji se u konkretnom patećem čovjeku Isusu Nazarećaninu, o kojemu svjedoči Sveto pismo, objavio usred naše stvarnosti, reformacijska teologija zašla je ujedno i u ranjivo područje kršćanske teologije, reformacijske teologije kao i ranjivo područje kršćanske egzistencije uopće.

Sažetije bi se to moglo objasniti na sljedeći način:

Reformacijsko geslo *sola scriptura* dijelom je podsjećalo na reformaciji suvremeno humanističko geslo *ad fontes* koje je označavalo povratak tekstovima klasične starine. Ipak, premda se reformaciju zbog toga može opisati i kao biblijski humanizam, načelo *sola scriptura* ne podrazumijeva pod povratkom izvorima povratak biblijskom tekstu kao takvome. Naime, u reformacijskoj teologiji u kategoriju izvora ne pripada Biblija nego sam Isus, ili samo Isus, pri čemu važnost i posebnost Biblije proizlazi isključivo iz njezine svjedočiteljske naravi. Stoga je, ukoliko slijedimo duh reformacije, primjereno reći da k vjeri u Isusa ne dolazimo zbog Biblije. Vrijedi pak obrnuto: zbog Isusa na kojega Biblija ukazuje – pridajući mu kristološke naslove kao što su Krist, Gospodin, Sin Božji, Spasitelj, Otkupitelj – kao na Onoga Jedinoga od kojega možemo na učinkovit način čuti riječi koje naše postojanje odrješuju u svim njegovim dimenzijama, možemo povjerovati i Bibliji kao svjedočanstvu o tome Isusu. S Biblijom smo tako u situaciji u kojoj su se sa Samarijankom iz Ivanova evanđelja našli njezini sumješteni. Oni, u konačnici, nisu došli k oslobađajućoj vjeri u Isusa zbog Samarijankina svjedočenja kao takvoga, nego zbog toga što je iza toga svjedočanstva postojala stvarnost spasenja koja im se otkrila upravo u konkretnoj povijesnoj osobi ovog čovjeka patnika. Upravo stoga oni i mogu reći da ne vjeruju više zbog Samarijankinih riječi, nego stoga što su se sami – u susretu s Isusom kao Onim koji ima božansku vlast opravdati i odriješiti i njihovu prošlost, sadašnjost i budućnost – uvjerali u istinitost Samarijankina svjedočanstva.³⁸

Na to konačno upućuje i čuvena Lutherova rečenica: »Oduzmi Svetome pismu Krista: što ćeš u njemu još uopće naći?«³⁹ Upravo u tom smislu Biblija u reformacijskoj teologiji nije shvaćena kao svojevrsni produžetak Krista, od-

³⁸ Usp. Iv 4, 42.

³⁹ »Tolle Christum e Scripturis, quid amplius in illis invenies?«, WA, 18, 606, 29.

nosno njegove moći i autoriteta, kao što je to slučaj sa shvaćanjem Crkve u rimokatoličkoj teologiji koja – predstavljena u papi i učiteljstvu – stoji s Isusom u kontinuitetu. Stoga, kao što je često ponavljao protestantski teolog Karl Barth, polazeći od ove svjedočiteljske naravi Svetoga pisma, nije primjereno tvrditi da je reformacija rimokatoličko poimanje autoriteta pape ili crkvene hijerarhije naprosto zamijenila analognim poimanjem autoriteta Biblije. Jer – iako se u nekim razdobljima i u nekim dijelovima protestantizma poznatima kao bibliциzam ili biblijski fundamentalizam to dogodilo⁴⁰ – namjera reformacije nije bila načiniti od Biblije protestantsku inačicu papina autoriteta.⁴¹

Upravo s obzirom na ovo razlikovanje između Svetoga pisma i Isusa, reformacijsko načelo *sola scriptura* predstavlja prostor i vrijeme za ranjivost kršćanske teologije, reformacijske teologije, kršćanske egzistencije pa i ljudske egzistencije uopće. Ranjivost koja iz ovog razlikovanja proizlazi ne temelji se toliko na pitanju o tome koliko su biblijska svjedočanstva o Isusu doista i prenijela povijesnu realnost njegova životnog puta i navještaja. Dakako da ovo pitanje, koje je na poseban način postalo aktualnim u okviru novovjekovnog pitanja o *povijesnom Isusu*, ne bi bilo primjereno ignorirati. Ono je stoga i danas aktualno. Aktualnost i važnost ovog pitanja proizlazi odatle što, kako to sažimlje Pannenberg:

»postići uopće moguću količinu znanja o Isusu za kršćanstvo je toliko važno zato što samo na taj način vjernik može biti zaštićen od toga da se kao Kristova poruka proglašava nešto što sa samim Isusom nema možda baš ništa ili vrlo malo zajedničkog, i da se u to vjeruje.«⁴²

No, čak i onda kada se pokaže da su biblijska svjedočanstva prilično pouzdano prenijela ono bitno u vezi Isusova životnog puta i navještaja,⁴³ ranjivost koja proizlazi iz razlikovanja između Biblije i Isusa ostaje i dalje aktualnom. To je stoga što, i onda kada se pokaže ili dokaže njezina povijesna pouzdanost, Biblija još uvijek ne postaje nešto poput jednosmjerne ulice ili čak kratice koja jednostavno i bez ikakvih zastoja vodi do Isusa kao onoga koji ima vlast opravdati i odriješiti našu prošlost, sadašnjost i budućnost – slično nekom pouzdanom proizvodu masovne potrošnje, kakav su nekada mogle biti indulgencije, a danas daleko širi raspon različitih ponuda konzumeristički usmjerenog društva, koji bi pružao brzo olakšanje od upitnosti i neizvjesnosti koju sobom nosi tajna ljudskog postojanja.

⁴⁰ U nekom je smislu uporište ovakvom razvoju pružila protestantska ortodoksija. Riječ je o razdoblju protestantske teologije koje je uslijedilo nakon razdoblja reformacije, a koje je nastojalo sistematizirati tekovine reformacije te im pružiti primjerenu artikulaciju koja bi se mogla nositi s onom koncila u Tridentu. Pritom je protestantska ortodoksija autoritet Svetoga pisma nastojala potkrijepiti time što je Sveto pismo gotovo poistovjetila s Božjom objavom. Ovo se dogodilo u okviru nauka o tzv. *verbalnoj inspiraciji*. Sam Luther, za razliku od toga, nikada nije razvio nauk o *verbalnoj inspiraciji*.

⁴¹ Primjerice u: Karl BARTH, *Unterricht in der christlichen Religion (1924)*, I, Zürich, Theologischer Verlag, 1985, 250.

⁴² Wolfhart PANNENBERG, *Apostolsko vjerovanje pred pitanjima današnjice*, 51.

⁴³ Vidi o tome npr. u opsežnoj studiji: Gerd THEISSEN – Annette MERZ, *Der Historische Jesus. Ein Lehrbuch*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2011.

Reformacijsko razumijevanje Svetoga pisma – kao svjedočanstva koje upravo zbog svoje svjedočiteljske naravi ne ukazuje na sebe samo kao na neko spasonosno sredstvo koje je stavljeno čovjeku na raspolaganje, već pogled upućuje »dalje od sebe«, na Boga koji se objavljuje u konkretnoj stvarnosti te u konkretnoj patnji povijesne osobe Isusa iz Nazareta – u samoj svojoj srži kazuje upravo suprotno. Ono nam kazuje da takva za sve važeća jednosmjerna ulica ili kratica ili tako pouzdan masovni proizvod zapravo ne postoji. Štoviše, da dionikom spoznaje toga pravoga Boga te spasenja koje Bog daje može postati samo čovjek koji se ne služi kraticama i ne pokušava pobjeći od stvarnosti, budući da se, prema samom svetopisamskom svjedočanstvu, Bog svojom oslobađajućom porukom objavio u stvarnosti ljudske egzistencije. To vrijedi i onda kada se taj bijeg od stvarnosti događa pod pobožnim predznakom kao što je primjerice biblijski fundamentalizam.⁴⁴

Sve ovo, drugim riječima rečeno, znači da put od Svetoga pisma kao svjedočanstva o Isusu sažetog u novozavjetnim kristološkim naslovima kao što su Krist, Gospodin, Sin Božji, Spasitelj, Otkupitelj do susreta u našoj stvarnosti s tim patećim čovjekom kao Kristom, Gospodinom, Sinom Božjim, Spasiteljem i Otkupiteljem ljudske egzistencije može i potrajati. To »trajanje« zacijelo je nešto što ljudsko postojanje ponekad može učiniti tjeskobnim, iscrpljujućim, a na trenutke prožetim jezom, gorčinom te strahom da će stanje neizvjesnosti, traženja i čekanja trajati vječno te pritom postati i gorim – i to jezom, gorčinom i strahom ništa slabijeg intenziteta od onoga o kojemu je pisao Luther. No, čini se da se upravo u ovoj ranjivosti ujedno nudi i otvara prostor za ostvarenje kvalitete čovjekova postojanja kao bića čije određenje jest ne bježati niti od vlastite patnje niti od one svojih bližnjih, ne posezati za umirujućim sredstvima, bilo da ih nudi religija ili svijet konzumizma, nego, poput Luthera, izdržati, istrpjeti kolikogod je potrebno, pa i Božju šutnju, dok upravo usred stvarnosti prožete upitnošću i patnjom u liku Isusa iz Nazareta o kojemu Biblija svjedoči ne susretne i ne prepozna Krista, Gospodina, Sina Božjeg, Spasitelja i Otkupitelja, jednom riječju: samoga milostivog Boga. I od njega primi, kao što to uvijek biva na sasvim jedinstven i osoban način, istinsko odrješenje i opravdanje svoje prošlosti, sadašnjosti i budućnosti.

⁴⁴ To vrijedi i tada kada se bijeg od stvarnosti događa na »suprotnom polu« od biblijskog fundamentalizma: preoblikovan u religijsko iskustvo za koje se tvrdi da se u njemu ima neposredan pristup Isusovoj zbilji koji je više ili manje neovisan o zbilji konkretne povijesne osobe Isusa iz Nazareta o kojoj svjedoči Biblija, a time zapravo i o konkretnoj stvarnosti. Pritom se na biblijsko svjedočanstvo poziva još samo selektivno i proizvoljno – utoliko ukoliko ono može potkrijepiti individualna religijska iskustva. Jednako kao što mu je bio stran biblijski fundamentalizam, Lutheru je bio stran i ovaj oblik bijega od stvarnosti patnje. Jednim se dijelom Luther s ovom problematikom susreo u pokretu tzv. zanesenjaka s kojima je i bio zašao u relativno oštar sukob.

Zaključak

Lutherovo razmišljanje o značenju Isusa iz Nazareta za kršćanski nauk i život svoje je temeljne koordinate dobilo u okviru Lutherove teologije križa. Teologija križa pritom podrazumijeva pozivanje na konkretnu povijesnu osobu Isusa Nazarećanina, uključujući njegov cjelokupan put prema križu, kao konstitutivna za vjeru u Boga, tj. kao na onoga jedinoga po kojemu se otvara spoznaja Boga i spasenje. Artikulacijom teologije križa Luther se svrstava u kontinuitet kako s prakršćanskom porukom da Boga i njegovo spasenje susrećemo u njegovoj istinskoj ljudskosti, odnosno u njegovoj istinskoj povezanosti s čovjekom te time u našoj konkretnoj stvarnosti, tako i s pojedinim pokretima tijekom povijesti Crkve koji su smatrali upravo dijelom svojega poslanja kršćanstvo iznova podsjetiti na za njega konstitutivan navještaj o ovoj konkretnoj povijesnoj osobi te njegovu putu prema križu kao mjestu objave vječnoga Boga. Pored karakteristika koje se odnose na kontinuitet s dotadašnjim tradicijama u kršćanstvu, Lutherova teologija križa svoje specifično obilježje, svoju specifičnu snagu, a moglo bi se reći i svoju popularnost, crpi iz činjenice da je ona nastala kao odgovor Luthera teologa i vjernika na konkretnu situaciju u kojoj se našla njemu suvremena Crkva i kršćanstvo, a u konačnici i on osobno. Bila je to situacija u kojoj se razrješenje ili barem olakšanje od upitnosti, neizvjesnosti i patnje koja je pratila egzistenciju ljudi Lutherove epohe tražilo u nekoj vrsti bijega od stvarnosti koja je u povijesti Crkve poznata pod nazivom indulgencija. Teologija križa koju Luther pritom vidi kao jedinu istinsku alternativu bijegu od stvarnosti njegovih suvremenika označuje teološki stil, a u isto vrijeme način egzistencije koji – polazeći od toga da se Bog nastanio zajedno s patećim čovjekom u samom središtu upitnosti i patnje njegove egzistencije te mu se upravo odatle objavio svojom oslobađajućom porukom – ustrajava na tome da dionikom spoznaje toga pravoga Boga te spasenja koje on daje, može postati samo čovjek koji ne ignorira patnju te na bilo koji način od nje ne zaklanja lice.

Lutherova je riječ odjeknula i kontroverza s predstavnicima ondašnje teologije i Crkve koja je započela na relativno sporednom pitanju kao što je bila prodaja indulgencija, razvila se u dalekosežnu i opsežnu raspravu o tome u kakvom odnosu prema autoritetu patećeg čovjeka Isusa Nazarećanina, kao onoga u kojemu čovjek susreće samoga Boga, mogu uopće stajati autoritet pape, koncila, Crkve i njezine tradicije. Ova rasprava, u kojoj je Luther teologiju križa s relativnom dosljednosti primijenio na sva područja teologije te onovremenog crkvenog života, zacijelo je vodila k svojevršnom potresu srednjovjekovnog crkvenog društva.

Unatoč zadržavanju u okvirima za ono vrijeme karakteristične kontroverzističke retorike usmjerene k predstavnicima ondašnje teologije i Crkve, teologija križa sadržavala je potencijal koji je bitno nadilazio onovremeno teološko-crkveno kontroverzističko obzorje. Kao teologija koja autoritet patećeg čovjeka

pretpostavlja svim drugim autoritetima, ona je imala mogućnost da se profilira kao kritika onovremene Crkve ili samo kao kritika budućeg razvoja protestantske teologije i pobožnosti, kakav se primjerice dogodio u okviru protestantskog biblicizma. Polazeći upravo od objave Boga u konkretnom patećem čovjeku Isusa iz Nazareta te time od navještaja da se spasenje događa u konkretnoj stvarnosti, a ne u bijegu iz nje, Lutherova teologija križa imala je mogućnost postati sustavna kritika neautentičnih pristupa stvarnosti čija je bit u konačnici svojevrsnom odvratanje lica od situacije čovjeka patnika. Ova mogućnost teologije križa u Lutherovo vrijeme nije (dovoljno) došla do izražaja. Potencijal Lutherove teologije križa kao takve koja se ne smije poistovjetiti sa svojevrsnom disciplinom pobožne i ponizne predanosti i pomirenosti s vlastitom (i tuđom) patnjom iskazat će se u njezinim suvremenim kritikama i reartikulacijama koje će, dijelom nasljeđujući Luthera, naglašavati oslobađajući i preobrazbeni potencijal činjenice da se Bog objavio u samom središtu naše patnje i to s obzirom na sveukupnu društvenu stvarnost. Među zapaženijim kritikama i reinterpretacijama Lutherove teologije križa koja nastoji dalje artikulirati njezin potencijal za oslobađanje »čovjeka od njegovih nečovječnih definicija i njihovih idoliziranih tvrdnji«, svakako je ona protestantskog teologa dvadesetog stoljeća Jürgena Moltmanna.⁴⁵

Lidija Matošević

Crux sola est nostra theologia

Jesus of Nazareth in the Reformation Theology of Martin Luther

Summary

This paper answers the question about the meaning of concrete historical person of Jesus of Nazareth as it has been explored in the theological oeuvre of Martin Luther. Firstly is described Luther's spiritual turmoil in his young manhood, which is later considered in the context of Luther's personal spiritual walk and in the wider context of spiritual turmoil that characterized the time of Luther. The specific circumstances in the life of Luther and his spiritual formation, as well as the wider determinants of late medieval religiosity and the history of the Church and society – which were essential for the genesis of Luther's spiritual profile – are taken into account. In this sense references have been made to Luther's autobiographical writings, to *ars moriendi*, to the movement, known as mysticism of suffering as well as to *devotio moderna* movement. The goal is to notice the specificity of Luther's answer to existential questions with those he himself and his contemporaries were faced with. Adequate attention is paid to the issues related to indulgences as well as to the

⁴⁵ Usp. Jürgen MOLTSMANN, *Raspeti Bog*, Rijeka, Ex libris, 2005, 89 i dalje.

Luther's conflict with the Church authorities, which has begun in the context of Luther's dealing with the issue of indulgences. The paper also draws attention to the inadequacy of placing a major role on the dispute over indulgences in the genesis of Luther's Reformation thought. At the same time it is shown on how Luther's criticism over the practice of indulgences soon turned into a wider dispute with the contemporary Church authorities. This dispute, by which the criticism of indulgences was quickly put aside, led to articulating key theme for understanding Luther's theology as well as the theology of the Reformation in general: the theology of the cross. Luther's theology of the cross is described as the one which is based on the revelation of God in the concrete suffering man – Jesus of Nazareth, and thus it is based on the fact that salvation is happening just in concrete reality. As such, Luther's theology of the cross is understood as criticism of nonauthentic approaches to reality. The essence of that criticism ultimately consists in the run from reality as well as in deterring the face of suffering man's situations. Luther's theology of the cross is observed in its continuity with the movements in Church history which emphasized the concrete historical person of Jesus of Nazareth and his whole walk toward the cross as constitutive dimension for Christian faith. In addition, there is an emphasis on new elements, which existed in the tradition of the theology of the cross firstly introduced by Luther himself, which endeavour to apply the theology of the cross to all areas of theology and church life, in a way that will be more consistent than of former specific movements in Church history Luther was built on. In so doing, Luther's theology of the cross introduces itself as a criticism of the contemporary theology of the Roman Church in the time of Luther, inasmuch as Roman Church puts the authority of the church or church hierarchies in the same level as the authority of the suffering man – Jesus of Nazareth. Luther's theology of the cross is likewise presented as a criticism of the future development of Protestant theology and piety, as, for example, occurred within Protestant Biblicism. The conclusion of the article briefly points to the potentiality of the theology of the cross, which in the Luther's ouvre has not come to expression. It is about how is the theology of the cross to be profiled as a systematic criticism of nonauthentic approaches to reality as well as of any kind of subjugation of man by ignoring his actual situation. Such outreach goes far beyond the framework of the criticism of contemporary theology and church in the time of Luther.

Key words: Martin Luther, the theology of the cross, the historical person of Jesus of Nazareth, Christological titles, indulgences, justification, the theology of the Reformation.

(na engl. prev. Ruben Knežević)